

تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر میزان توجه به مهارت‌های اجتماعی فلنر

راضیه جلیلی^۱
جواد جهان^۲

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۹/۰۹

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های کفایت اجتماعی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بوده است. روش پژوهش توصیفی و از نوع بررسی اسنادی و تحلیل محتوا است. جامعه آماری پژوهش، کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم است. ابزار جمع آوری اطلاعات سیاهه تحلیل محتوا است که پس از مطالعه مبانی نظری و بسترهای قانونی تهیه و تدوین شده است، روایی آن توسط متخصصان علوم تربیتی و کارشناسان مربوطه تعیین گردیده است. واحد تحلیل محتوا، عکس، پاراگراف و تمرین بوده است. یافته‌ها نشان داد که: در مهارت شناختی بیشترین تاکید در پایه پنجم به میزان ۳۸/۳ درصد و کمترین در پایه سوم با ۲۱/۳ درصد قرار داشته و میانگین کل تاکید ۳۳/۷۸ درصد است که این میزان در سطح کم ارزیابی می‌شود. در مهارت هیجانی بیشترین تاکید در پایه سوم با ۷/۲ درصد و کمترین در پایه چهارم با ۰/۴ درصد بوده است و میانگین کل ۲/۲ درصد بوده است. در مهارت انگیزشی، بیشترین تاکید در پایه پنجم با میزان ۱۹/۳ درصد و کمترین پایه چهارم با میزان ۷/۲ درصد در بوده است. میانگین کل تاکید بر مولفه انگیزشی ۹/۶ درصد بوده است و مهارت رفتاری؛ بیشترین تاکید در پایه سوم با میزان ۱۱ درصد و کمترین پایه پنجم با میزان ۰/۷ قرار داشته است و میانگین کل تاکید ۶/۳۸ درصد بوده است که در هر سه مهارت، در سطح خیلی کم ارزیابی می‌شود.

کلید واژه‌ها: کتاب درسی، مطالعات اجتماعی، کفایت اجتماعی، دوره ابتدایی

^۱ استادیار گروه علوم تربیتی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران. (نویسنده مسئول) r.jalili2014@gmail.com

^۲ مامور آموزشی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید رجایی کرمانشاه، ایران. Javadjahan18@gmail.com

مقدمه

کفایت اجتماعی^۱ که گاهی از آن به خود توانمند سازی^۲ تعبیر می‌شود، از سازه‌های مهم در رویکرد روان شناسی مثبت گراست و عبارت از قدرت برقراری تعامل اجتماعی یا توانایی عملکرد انسان در اجرای استقلال شخصی و مسئولیت پذیری اجتماعی است (جلیلی آبکنار و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۵). از نظر اسکالی و هاپسون^۳ (۱۹۸۱) در طی این فرایند فرد مسئولیت خود و زندگی اش را به دست می‌گیرد. آنها معتقدند که فرایند خودتوانمند سازی یک روند شدن، پویا و در حال رشد است. برای خود توانمند سازی بیشتر هر فرد به آگاهی، داشتن اهداف مشخص، ارزش‌ها و اطلاعات نیاز دارد (نقل از کاظمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۷). کفایت اجتماعی شامل مجموعه مهارت‌هایی است که اکتساب آنها سبب ارتقاء آگاهی اجتماعی افراد می‌شود (کوپین^۴، ۱۹۸۰: ۵۶).

کفایت اجتماعی، دانش آموزان را قادر به انتخاب رفتارهای مناسب در زمینه‌های مختلف برای تفسیر موثر نشانه‌های اجتماعی در موقعیت‌های مختلف و پیش بینی پیامد رفتارها برای خود و دیگران می‌کند همچنین احساس با ارزش بودن و فرصت شرکت در اجتماع را به فرد می‌دهد. کمبود کفایت اجتماعی اصولاً به صورت مشکلات رفتاری بروز می‌کند (رانتانن^۵، ۲۰۱۲) و فرد نسبت به فشارهای بیرونی و درونی آسیب پذیر تر می‌شود (بتوین^۶، ۲۰۰۲). اصولاً بین سطوح پایین کفایت اجتماعی و افسردگی و مشکلات رفتاری یک ارتباط قوی و مداوم وجود دارد (واحدی، ۱۳۸۵: ۱۳۶) و آموزش مثبت اندیشی به منظور بالا بردن سطح کفایت اجتماعی کودکان و نوجوانان منجر به تقویت و بهبود ارتباط مثبت با خود، دیگران، زندگی، افزایش عزت نفس و موفقیت تحصیلی می‌گردد (نادری، ۱۳۸۷: ۴۷) نتایج پژوهش‌ها موید آن است که آموزش کفایت اجتماعی در کاهش پرخاشگری (واحدی و فتحی آذر، ۱۳۸۵). ارتقای توانمندی‌های فردی - اجتماعی و سلامت عمومی فراگیران تاثیر گذار است (یاراحمدیان، ۱۳۹۱). همچنین می‌تواند بر بهبود عملکرد رفتاری کودکان دارای ناتوانی یادگیری تاثیر گذار باشد (رکنی، ارجمند نیا و فتح آبادی، ۱۳۹۴). اثر بخش بودن آموزش کفایت اجتماعی بر بهبود رشد و مهارت‌های اجتماعی دختران کم توان ذهنی نیز در پژوهش میکائیلی منیج، عیسی زدگان و نقوی هرنزند (۱۳۹۰) به تائید رسیده است. فلنر و همکاران (۱۹۹۰) با

¹ Social components

² Self competence

³ Sculley & Hapson

⁴ Coyne

⁵ Rantanen

⁶ Bentevan

گذر از چندین سطح تحلیل در صدد برآمدن مقوله های فراگیر یا بنیادی کفایت هایی را که عناصر ذاتی رشد همه انسانها هستند، تعیین کنند. در مدل چهاربعدی کفایت اجتماعی ارائه شده توسط آنها، کفایت اجتماعی یکی از سازه های اصلی بهداشت روانی تلقی شده است که در بررسی آن تبادل های شخص - محیط با نظمها و ترتیبات فرهنگی و بوم شناختی زمینه های رشدی را می توان در نظر گرفت. همین طور این سازه خود مرکب از چهاردسته از مهارت های شناختی، رفتاری، هیجانی و انگیزشی است. هر کدام از این مهارت ها، معرف مجموعه ای از مولفه ها یا عناصر هستند. مهارت های شناختی شامل خزانه اطلاعات و مهارت های پردازش و اکتساب اطلاعات توانایی تصمیم گیری (کندال و بروزال^۱، ۱۹۹۳)، باورهای کارآمد و ناکارآمد (بک^۲، ۱۹۹۱) و سبک های اسنادی است. مهارت های رفتاری به عنوان دومین طبقه عمده از کفایت اجتماعی مشخص می کنند که وقتی شخص برای رسیدن به یک نتیجه دلخواه رفتاری را بر می گزیند باید آن رفتار در دسترس باشد اگر چه، مجموعه مهارت های رفتاری مفید، اصولا نامحدودند، چندین آمایه^۳ گسترده از رفتارها وجود دارند که چارچوب نظامداری را مهیا می کنند. مذاکره، ایفای نقش یا اتخاذ دیدگاه، جرات مندی، اکتساب حمایت و اطلاعات، مهارت های محاوره ای برای شروع و تداوم تعامل های اجتماعی، مهارت های فراگیری / یادگیری دانش و رفتار مهربانانه با دیگران، عناصر یا مولفه های اصلی مهارت - های رفتاری تلقی گردیده اند. ظرفیت عاطفی برای برقراری روابط مثبت با دیگران، ایجاد و گسترش اعتماد و روابط حمایتی دو جانبه شناسایی و پاسخ دهی مناسب به علائم هیجانی در تعامل های اجتماعی یا مدیریت استرس، عناصر و مولفه های اصلی مهارت های هیجانی تصور شده اند. مهارت - های انگیزشی به عنوان بعد چهارم کفایت اجتماعی، ساختار ارزشی فرد، سطح رشد اخلاقی و احساس اثر بخشی و کنترل فرد و در نهایت احساس خودکارآمدی او را در احاطه خود دارد (فلنرو همکاران، ۱۹۹۰).

از ویژگی های کودکان بین سنین ۶ تا ۱۲ سالگی آن است که نیروی جامعه پذیری و مهارت هیجانها به نحو قابل ملاحظه ای افزایش می یابد (پارسا، ۱۳۸۶: ۲۱۰). در اوایل دوره دبستان آموزش مهارت های ارتباطی از اهمیت بیشتری برخوردار است در سنین دوره دوم رشد شناختی؛ در این دوره آهنگ رشد عقلی و اندیشه و استدلال از مراحل پیشین عمیق تر و سریع تر می باشد و کودک

¹ Kandal & Berozal

² Beck

³ Set

می‌تواند جزئیات و ویژگی‌های مختلف مفاهیم و اشیاء را درک کند در این سال‌ها، وی به درک بهتر و بارزتری از علت و معلول مسایل دست می‌یابد مفهوم زمان را عمیق‌تر درک می‌کند در این زمان هر چه کودک با راهنمایی و آموزش؛ با پدیده‌ها آشنایی بیشتری پیدا کند می‌تواند عملکرد آگاهانه داشته و با تشکیل فرضیات به پیش‌بینی عملکرد خود و دیگران بپردازد و با استفاده از این عملکرد فرد، کارها را به خوبی انجام داده و از اشتباه خود بکاهد (منصور، ۱۳۹۰: ۲۰۰) بنابراین در پایه دوم ابتدایی آموزش مهارت‌های شناختی می‌تواند آغاز شود و به شکل ماریچی ادامه یابد و متناسب با رشد ذهنی دانش‌آموزان (بر اساس نظریه پیاژه) گسترده‌تر و عمیق‌تر شود یعنی از آموزش مهارت‌های یادگیری و دانش اجتماعی آغاز شود و با آموزش مهارت‌های پردازش اطلاعات و تصمیم‌گیری ادامه یابد (سیف، ۱۳۷۹: ۳۲۱). افزایش آگاهی هیجانی، مانند آگاهی از خوبستن، به وسیله‌ی رشد شناختی و تجربیات اجتماعی، مخصوصاً حساسیت بزرگسالان نسبت به احساس‌های کودکان و تمایل به بحث کردن درباره هیجان‌ها، تقویت می‌شود این عوامل با هم، همدلی را افزایش می‌دهند که در اواسط کودکی به رفتار نوع دوستانه کمک می‌کند (برگ، ۱۳۸۶: ۴۵۰). بنابراین آموزش مهارت‌های کنترل هیجانها و برخورد صحیح با مسایل هیجانی در این دوره از اهمیت خاصی برخوردار است (برگ، ۱۳۸۶: ۴۵۶). تجارب منفی در این سن ممکن است به کم شدن عزت نفس و احساس بی‌کفایتی بینجامد، در ضمن ممکن است در توانایی یادگیری کودک تاثیر بگذارد (رام و راس^۱، ۲۰۰۱: ۱۷۱۲). در اواخر دوره دبستان آموزش مهارت‌های انگیزشی به کودکان برای بالا بردن حس کارآمدی و اثر بخشی در اجتماع ضروری است.

در سال ۱۳۷۵، شورای وقت مطالعات اجتماعی «دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی» این تعریف را برای مطالعات اجتماعی ارائه کرد: «دانشی است که از انسان و تعامل او با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی و طبیعی و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی) بحث می‌کند.» «کیم (۲۰۰۳) در مورد برنامه درسی مطالعات اجتماعی می‌نویسد: «درس مطالعات اجتماعی ابتدا در سال ۱۹۱۶ در کشور آمریکا با هدف آماده کردن افراد جوان برای ایفای نقش شهروندانی تأثیرگذار به وجود آمد. در سال ۱۹۲۱، این درس مشروعیت قانونی یافت و موقعیت آن تثبیت شد. پس از تثبیت آن در برنامه درسی آمریکا، به تدریج به سایر کشورهای اروپایی و انگلیسی زبان چون استرالیا و کانادا و سپس در نیمه قرن بیستم به سایر

¹ Ram & Ross

کشورهای جهان راه یافت (کیم^۱، ۲۰۰۳: ۱۱۷). در نظام های آموزشی متمرکز، کتاب درسی محور مکتوب و مدون تعلیم و تربیت به حساب می آید و فعالیت ها و تجربه های تربیتی دانش آموزان توسط معلم و حول محور آن سازماندهی می شود. این نقش و جایگاه کتاب درسی در نظام آموزشی، ضرورت تحلیل و بررسی آن را دو چندان می کند. این تحلیل به دست اندرکاران و مؤلفان کتاب های درسی کمک می کند. هنگام تهیه و تدوین و یا گزینش و انتخاب متون آموزشی کتاب درسی تصمیم های عالمانه و عاقلانه ای را اتخاذ کنند (نوریان، ۱۳۹۲: ۷). ویتکر و دایپر (۲۰۰۰) معتقدند که کتاب درسی به ویژه در تعلیم و تربیت سستی از مهم ترین عناصر برنامه درسی است (نوریان، ۱۳۹۲: ۹). ضرورت و اهمیت برنامه درسی مطالعات اجتماعی را می توان به شرح زیر مطرح ساخت.

الف) پویایی هر جامعه تا حدود زیادی به وجود شهروندانی است که برای مشارکت و تعامل در امور زندگی اجتماعی احساس تعهد کنند و از آگاهی های لازم در این زمینه برخوردار باشند؛ بستگی دارد. ب) درس مطالعات اجتماعی بستر مناسبی برای پرورش مهارت های زندگی اجتماعی فراهم می آورد. پ) درس مطالعات اجتماعی با بهره گیری از رشته ها و شاخه های علمی چون تاریخ؛ جغرافیا؛ فرهنگ و مردم شناسی؛ مبانی دینی و اخلاق می تواند در امر هویت بخشی به دانش آموزان نقش مهمی ایفا کند. ت) برنامه درسی مطالعات اجتماعی می تواند علاوه بر تربیت اجتماعی و کمک به جامعه پذیری زمینه پرورش تفکر انتقادی و توانایی نقادی اجتماعی را نیز فراهم کند. ث) برنامه درسی مطالعات اجتماعی همچنین این قابلیت را دارد که با توجه به ماهیت تربیتی و فرهنگی خود به تقویت و درونی سازی ارزش های اخلاقی کمک کند و موجبات گسترش بهداشت روانی و جلوگیری از آسیب ها و کجروی های اجتماعی را فراهم آورد (گلدستین، ۱۹۷۳: ۱۱۵).

توجه به اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش کشور از یکسو و نظرسنجی ها و پژوهش های انجام شده در کشور از سوی نهادها و سازمان های مختلف تدوین کنندگان برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی را به سمت توجه و تاکید بر شش محور زیر در سر فصل ها و محتوای این برنامه سوق داده است. شایان ذکر است که این محورها ضرورت های آموزشی این برنامه درسی را نیز نمایان می کنند.

۱. تقویت عزت و هویت ایرانی - اسلامی.
۲. ترویج و درونی سازی اخلاق و ارزش های اسلامی.

۳. شناخت حقوق و مسولیت‌های فردی و اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف و تقویت مهارت‌ها و نگرش‌های مربوط به آن‌ها.
۴. شناخت میراث فرهنگی، استعدادها و قابلیت‌های کشور و جایگاه کشور در جهان و توانایی برقراری ارتباطات موثر در سطح جهانی.
۵. پیشگیری از بروز بحران‌های تربیتی و آسیب‌های اجتماعی در کودکان و نوجوانان و کاهش کجروی‌های اجتماعی و گسترش رفتارهای بهنجار.
۶. گسترش بهداشت روانی، تقویت روحیه‌ی خود باوری، نشاط، سازندگی و پویایی امید به آینده و اعتماد به نفس.

شاید بتوان گفت تغییر ساختار نظام آموزشی کشور ایران نیز به نوعی در صدد بوده است تا مهارت‌ها و توانمندی‌های دانش‌آموزان را علی‌الخصوص در دوره ابتدایی ارتقا بخشد در سال‌های اخیر تحولات اساسی در برنامه‌های علمی و آموزشی کشور ایران رخ داده است این تحول‌ها در اسنادی همچون نقشه‌های جامع علمی کشور و سند چشم‌انداز بیست‌ساله - سند تحول راهبردی آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی تدوین شده‌اند (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). همچنین در سند برنامه درسی ملی در الگوی هدف‌گذاری از چهار عرصه‌ای که اهداف تربیت با توجه به آنها قابل تبیین خواهد بود یک عرصه مربوط به ارتباط متربی با خلق (خانواده، همسایگان، جامعه محلی، جامعه ملی، جامعه اسلامی و جامعه جهانی اعم از دوست و دشمن) است (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۱). به طور کلی می‌توان گفت که سه مولفه‌ی تقویت هویت ملی، اخلاق محوری در نظام اجتماعی و مهارت‌های زندگی از موارد مهمی هستند که برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی آن‌ها را در اهداف، محتوا و روش‌ها تعقیب می‌نماید (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۳). که همگی دال بر اهمیت رشد اجتماعی و ایجاد سواد و کفایت اجتماعی در فراگیران است. رشدی که می‌بایست برنامه‌های درسی به تحقق آن کمک نمایند. لذا با توجه به اینکه برنامه درسی مطالعات اجتماعی نسبت به سایر دروس رسالت خاص و ویژه‌ای برای تحقق این هدف دارد و با توجه به تغییر محتوای کتابهای درسی در سالهای اخیر این سوال مطرح می‌گردد تا چه میزان در محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر کفایت اجتماعی و مولفه‌های آن تاکید شده است، پژوهش حاضر به منظور پاسخگویی به این پرسش طراحی و اجرا قرار شده است.

نتایج پژوهش دبیری و همکاران (۱۳۹۵) تحت عنوان " اثربخشی آموزش کفایت اجتماعی مبتنی بر مدل فلنر بر تاب آوری و میزان قربانی شدن دانش آموزان قربانی قلدری " نشان می‌دهد که آموزش کفایت اجتماعی مبتنی بر مدل فلنر وی تواند برای کاهش قربانی قلدری در دانش آموزان به کار رود.

نتایج پژوهش سپاه منصور و مدرس (۱۳۹۵) نشان می‌دهد که آموزش‌های مبتنی بر تقویت سطح تاب آوری و افزایش کفایت اجتماعی در زنان می‌تواند ارزش پیشگیری داشته باشد. یافته‌های پژوهش عیسی زادگان و همکاران (۱۳۹۵) با عنوان " مقایسه شایستگی اجتماعی و تنظیم شناختی هیجان در افراد متقاضی و غیر متقاضی جراحی زیبایی بینی " نشان داد که بعضی از صفات شخصیتی مانند کفایت اجتماعی و تنظیم شناختی هیجان می‌تواند نقش مهمی در گرایش به جراحی زیبایی داشته باشد و توجه به آنها می‌تواند نقش مهمی در کاهش تقاضای مراجعان داشته باشد. نتایج پژوهش اسدی گندمانی و همکاران (۱۳۹۴) تحت عنوان " تأثیر آموزش ایفای نقش بر مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان کم توان ذهنی خفیف " نشان می‌دهد که نتایج نشان داد که باوجود تفاوت میانگین پیش آزمون-پس آزمون در گروه آزمایش، آموزش ایفای نقش به لحاظ آماری تفاوت معناداری در مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان کم توان ذهنی خفیف ایجاد نکرد. یافته‌های این پژوهش می‌تواند در تدوین برنامه‌های آموزشی برای دانش آموزان با کم توان ذهنی مورد استفاده قرار گیرد.

یافته‌های اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان " اثربخشی آموزش گروهی مهارت‌های اجتماعی بر میزان توانایی و مشکلات رفتاری دختران نوجوان شاهد و ایتارگر " بیانگر اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی بر بهبود میزان توانایی و کاهش مشکلات فرزندان دختران نوجوان شاهد و ایتارگر بوده است.

پرندین (۱۳۸۵) در پژوهشی نشان داد که آموزش به منظور افزایش حوزه‌های کفایت اجتماعی باعث عدم گسترش تعمیم پذیری یک الگوی منفی به حوزه‌های دیگر زندگی است و نتیجتاً به احساس بسنده‌ای از خود می‌انجامد و می‌تواند عامل موثری در جهت افزایش سطح سازگاری کلی باشد. در کل آموزش مهارت‌های اجتماعی می‌تواند موجب بهبود عملکرد اجتماعی فرد شده و عزت نفس وی در حوزه‌های مختلف را افزایش دهد (نقوی هرزند، ۱۳۸۹).

بیرامی و مرادی (۱۳۸۵) در پژوهش خود بیان می‌کنند که آموزش مهارت‌های اجتماعی منجر به ارتقاء کفایت اجتماعی فراگیران می‌شود.

پژوهش استرنسون (۲۰۱۴) نشان می‌دهد که کفایت اجتماعی دربرگیرنده عواملی چون خودآگاهی، آگاهی اجتماعی، مدیریت خود، مهارت‌های ارتباطی و مسوولیت تصمیم‌گیری است. یافته‌های رضایی (۲۰۱۳) نشان می‌دهد که دانش آموزان دارای اختلال یادگیری در فراگیری مهارت‌های اجتماعی ضعیف هستند و دارای عملکرد مناسبی نیستند.

کانینگ و همکاران (۲۰۱۲) در پژوهش خود تحت عنوان "سنجش کفایت اجتماعی در تدریس حرفه ای - توسعه یک روش خود ارزیابی" نشان دادند که کسب مهارت‌های کفایت اجتماعی در تدریس از اهمیت ویژه و حیاتی برخوردار است.

امسن (۲۰۱۱) در پژوهش خود رویکرد آموزش مستقیم و آموزش مبتنی بر حل مساله را برای آموزش مهارت‌های اجتماعی به دانش آموزان کم تواندنی به کار برد (اسدی گندمانی و همکاران، ۱۳۹۴).

یافته‌های پژوهش روگ^۱ (۲۰۰۰) نشان داد که دانش آموزان دوره ابتدایی به لحاظ شناختی مستعد بوده، بر اساس رده‌ی سنی توانایی دریافت دانش شناختی متناسب خود را دارند. به لحاظ رفتاری آنچه را که مشاهده می‌کنند فرامی‌گیرند و به آموخته‌های عملی مربیان‌شان توجه دارند. به لحاظ هیجانی بیشترین تأثیرپذیری را برای آموزش عاطفی دارند و به لحاظ انگیزشی پای بندی به ارزش‌ها را می‌توانند از مربیان‌شان دریافت کنند.

روش شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر مقصد و هدف، کاربردی است، زیرا توسعه دانش کاربردی و ارائه راهکارهای سازنده و عملی در ارتباط با قابلیت و امکان ایجاد آموزش کفایت اجتماعی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدای، مرکز توجه آن است. نتیجه این پژوهش برای وزارت آموزش پرورش و سازمان تالیف کتاب‌های درسی به منظور تغییر محتوای کتاب‌ها و برنامه تربیتی جاری در مدارس قابل استفاده می‌باشد، به نحوی که دانش لازم را برای دانش آموزان به منظور زندگی در جامعه را فراهم آورد. روش پژوهش حاضر بر اساس ماهیت و شیوه‌ی گرد آوری داده‌ها، توصیفی پیمایشی

¹ Roog

و تحلیل محتوا است. این پژوهش از نوع توصیفی است، زیرا کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی را مورد توصیف قرار داده و با توجه به اینکه جهت استخراج مولفه‌های آموزش کفایت اجتماعی در دوره‌ی ابتدایی به نظر سنجی از معلمان و کارشناسان پرداخته، از نوع پیمایشی است. همچنین از آن جا که جهت گرد آوری اطلاعات، محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی را در سه بخش تکالیف، تصاویر و متن مورد تحلیل قرار داده، تحلیل محتوا است. به این صورت که؛ ابتدا، مبانی نظری، ادبیات و پیشینه‌ی مربوط به مقوله‌ی کفایت اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفت تا مفاهیم کلی و مولفه‌های عمومی آنها استخراج گردد سپس این مولفه‌های کلی و عمومی، طی پرسشنامه‌ای در اختیار استادان و متخصصان رشته‌های علوم تربیتی، علوم اجتماعی، ادبیات فارسی، روانشناسی و قرار گرفت تا با توجه به ویژگی‌های دانش آموزان این دوره و میزان اهمیت و ضرورت گویه‌ها و از طریق تحلیل عاملی، گویه‌های مهم تعیین شدند و بر اساس این گویه‌ها، سیاهه‌ی تحلیل محتوا تهیه و تنظیم شد. در ادامه با استفاده از سیاهه‌ی تحلیل محتوا، میزان توجه کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به مولفه‌های آموزش کفایت اجتماعی مورد ارزشیابی قرار گرفت.

جامعه این پژوهش محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی آموزش و پرورش ایران در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ می‌باشد. مجموعه این محتواها ۴ جلد کتاب درسی را شامل می‌شود. از آنجا که ضرورت بررسی تمامی محتواها وجود داشته است، نمونه‌گیری وجود نداشته و کل جامعه مورد مطالعه بوده است. ضمناً در بخش توصیفی پژوهش گروه پاسخگویان به پرسشنامه‌ی کارشناسان رشته‌های علوم تربیتی، علوم اجتماعی و ادبیات فارسی به تعداد ۲۲ نفر تشکیل داده‌اند که در نظرسنجی شناسایی مؤلفه‌های کفایت اجتماعی مناسب دوره ابتدایی شرکت داشتند. این نمونه‌ی پژوهش به صورت هدفمند برگزیده شدند. روش جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش تلفیقی بوده است. داده‌های نظرسنجی از کارشناسان به صورت میدانی انجام گرفته است و داده‌های محتواهای درسی به صورت کتابخانه‌ای انجام گرفته است. در این پژوهش از دو نوع ابزار پرسشنامه و سیاهه ثبت داده‌ها استفاده گردیده، ویژگی‌های هر یک از این ابزارها بشرح زیر می‌باشد:

الف) پرسشنامه نظرسنجی مؤلفه‌های کفایت اجتماعی

این پرسشنامه به صورت محقق ساخته است، محتوای آن شامل ۱۵ عامل کفایت اجتماعی در چهار مقیاس مهارت‌های شناختی، مهارت‌های رفتاری، مهارت‌های هیجانی و مهارت‌های انگیزشی بوده

است. به منظور تسهیل در پاسخگویی مخاطبان در تعیین اولویت عوامل کفایت اجتماعی در این پرسشنامه از طیف لیکرت استفاده شده است. رابطه‌ی هر یک از گویه‌های پرسشنامه با مؤلفه‌های چهارگانه کفایت اجتماعی به شرح زیر می‌باشد:

مهارت‌های شناختی، سؤالات ۱ تا ۵، مهارت‌های رفتاری، سؤالات ۶ تا ۱۰، مهارت‌های هیجانی، سؤالات ۱۱ و ۱۲، مهارت‌های انگیزشی، سؤالات ۱۳ تا ۱۵

ب) سیاهه ثبت داده‌ها

ساختار این سیاهه بر اساس مؤلفه‌های چهارگانه کفایت اجتماعی فلنر در نظر گرفته شد که هر یک از آنها خود زیرمجموعه‌ای به شرح زیر داشته است.

مهارت‌های شناختی شامل: دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی، مهارت تصمیم‌گیری، نگرش‌ها و باورها.

مهارت‌های رفتاری شامل: جرأت‌مندی، کمک به دیگران و کمک از دیگران، توانایی گفتگو با دیگران، توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران.

مهارت‌های هیجانی شامل: کنترل هیجانها، توانایی همدلی با دیگران.

مهارت‌های انگیزشی شامل: عفو و گذشت، پای بندی به ارزشها، احساس کارآمدی.

پرسشنامه پس از طراحی در اختیار پنج نفر از خبرگان قرار گرفت تا به لحاظ صوری و محتوایی، ابهام زدایی، کشف گویه‌های پنهان، حذف گویه‌های اضافی، درک مشترک از گویه‌ها مورد بررسی قرار گیرند. حاصل اظهارنظر خبرگان در این مرحله منجر به اصلاح محتوایی پرسشنامه گردید. در مرحله دوم این پرسشنامه در اختیار ۱۰ نفر از کارشناسان علوم تربیتی، علوم اجتماعی و ادبیات فارسی قرار گرفت و تکمیل گردید. این نظرسنجی در دو مرحله به فاصله یک هفته قرار گرفت. داده‌های آن برای محاسبه ضریب همبستگی مورد استفاده واقع شد. کسب ضریب همبستگی ۰/۸۲ نشان دهنده ثبات اندازه‌گیری پرسشنامه بوده است (نادری، ۱۳۸۰: ۷۶).

به منظور اطمینان از ثبات اندازه‌گیری سیاهه ثبت داده‌ها پس از طرح مقدماتی این سیاهه در اختیار دو نفر ارزیاب تحلیل محتوا قرار گرفت تا ۱۰ درصد کتاب درسی مطالعات اجتماعی سوم ابتدایی را به صورت همزمان ارزیابی نمایند. داده‌های فراهم آمده ناشی از این ارزیابی برای محاسبه ضریب توافق مورد بهره‌برداری قرار گرفت. (کسب ضریب ۰/۷۸ نشان دهنده ثبات اندازه‌گیری و پایایی این سیاهه بوده است.

در اجرای این پژوهش ابتدا نظریه کفایت اجتماعی فلتر و نقد آن توسط صاحب نظران مرور گردید. مؤلفه‌های شناسایی شده کفایت اجتماعی در قالب پرسشنامه نظرسنجی خبرگان قرار داده شد تا به صورت علمی و آماری این مؤلفه‌ها شناسایی شوند. این مرحله از پژوهش به صورت توصیفی انجام گرفت که حاصل آن دست یابی ۱۵ عامل کفایت اجتماعی بود. این عوامل زیربنای طراحی سیاهه ثبت داده‌ها قرار گرفت. از این سیاهه برای تحلیل محتوای تعداد ۴ جلد محتوای درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم استفاده گردید. پس از ثبت فراوانی‌های واحد داده‌های پاراگراف، عکس و تمرین نسبت به محاسبه‌ی درصد این فراوانی‌ها اقدام گردید. میانگین درصد نهایی هر محتوای درسی برای طراحی جداول نهایی در راستای پاسخ به سؤالات پژوهشی مورد بهره برداری قرار می‌گرفت. بدین ترتیب فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها از آغاز تهیه پرسشنامه تا ارزیابی واحد داده‌های معطوف به مؤلفه‌های چهارگانه کفایت اجتماعی انجام گرفت. مرحله نتیجه‌گیری با رعایت ترتیب و توالی سؤالات پژوهشی در راستای گزارش میزان تأکید برنامه درسی مطالعات اجتماعی بر مؤلفه‌های کفایت اجتماعی صورت گرفت. پس از یافته‌های بدست آمده پیشنهادهای پژوهش به موازات آن طرح گردید. بدین ترتیب مراحل اجرایی پژوهش سازماندهی گردید. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش کمی و کیفی به صورت تلفیقی استفاده شده است. در بخش روش پژوهش توصیفی از شاخص‌های آمار توصیفی مانند فراوانی، درصد و ضریب بار عاملی استفاده شده است و در بخش تحلیل محتوا پس از بررسی واحد داده‌های عکس، متن و تمرین در محتوای درسی فراوانی آنها محاسبه و به صورت درصد و میانگین درصد تبدیل گردید. مقایسه این کمیت‌ها در پایه‌های تحصیلی و یا محتوای برنامه درسی نشان دهنده میزان تأکید محتوای درسی بر مؤلفه‌های کفایت اجتماعی بوده است.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱: کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

کتاب کلاس	فارسی خوانداری	فارسی نوشتاری	علوم تجربی	ریاضی	آموزش قرآن اسماء، هدیه‌های اجتماعی	مطالعات پژوهشی تفکرو کارو فناوری	کل
اول	*	*	*	*	*	-	۵
دوم	*	*	*	*	*	-	۶
سوم	*	*	*	*	*	-	۷
چهارم	*	*	*	*	*	-	۷
پنجم	*	*	*	*	*	-	۷
ششم	*	*	*	*	*	*	۹
کل	۶	۶	۶	۶	۶	۱	۴۱

جدول ۲: تعداد فصلها، درسها و صفحات کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

تعداد واحدهای کفایت	تعداد فصلها	تعداد درسها	تعداد صفحات	تصویر و تمرین (تعمیر)	هالارآگراف، کل واحد
۵۹	۷	۲۳	۱۰۶	۱۲۸	۱۲۸
۱۱۷	۶	۲۲	۱۱۶	۲۳۸	۲۳۸
۸۴	۵	۲۲	۱۱۸	۱۴۷	۱۴۷
۱۴۴	۱۲	۲۴	۱۴۵	۲۶۸	۲۶۸

جدول ۳: رشته تحصیلی و جنسیت کارشناسان

جنسیت رشته	خانم		آقا		کل
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی
علوم تربیتی	۳	۲۷/۰۲۷	۲	۱۸/۰۱۸	۵
جامعه شناسی	۵	۴۵/۰۴۵	۵	۴۵/۰۴۵	۱۰
ادبیات فارسی	۳	۲۷/۰۲۷	۴	۳۶/۰۳۶	۷
کل	۱۱	۱۰۰	۱۱	۱۰۰	۲۲

آزمون تحلیل عاملی

آزمون تحلیلی عاملی به منظور شناسایی و تأیید عوامل مؤثر بر کفایت اجتماعی و مولفه های شناسایی شده کفایت اجتماعی از طریق منابع و تحقیقات موجود فهرست گردید و در قالب یک پرسشنامه در معرض نظرسنجی از خبرگان قرار گرفت.

– اطمینان یافتن از امکان به کارگیری فن تحلیل عاملی

در این پژوهش جهت اطمینان یافتن از امکان به کارگیری فن تحلیل عاملی در این پژوهش، از دو آزمون بارتلت^۱ و آزمون کایزر- مایر- اولکین^۲ استفاده شده است.

۱- آزمون بارتلت

هدف از انجام این آزمون اطمینان یافتن از واحد نبودن ماتریس همبستگی می باشد. ماتریس واحد، ماتریسی است که کلیه درایه های آن صفر و عناصر قطری آن یک باشد. این آزمون در نرم افزار SPSS قابل اجرا می باشد. در مورد این آزمون باید توجه داشت که اگر سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ باشد در این صورت ماتریس همبستگی، ماتریس واحدی نخواهد بود و از این نظر برای تحلیل عاملی، ماتریس مناسبی است (ترابی و جهانبخش، ۱۳۸۰، ۱۶۱).

۲- نتایج حاصل از آزمون بارتلت

از آنجایی که مقدار Sig از ۰/۰۵ کوچک تر می باشد، فرض استقلال کلیه متغیرها رد می شود و بدین ترتیب حداقل یک زوج از مؤلفه های مورد بررسی مستقل نمی باشند.

۳- شاخص کایزر - مایر - اولکین

همچنین به منظور اطمینان یافتن از امکان به کارگیری فن تحلیل عاملی در پژوهش، از آزمون دیگری چون آزمون کایزر- مایر- اولکین (KMO) استفاده کنیم. این آزمون برای مقایسه مقادیر همبستگی مشاهده شده با مقادیر ضرایب همبستگی زوجی (همبستگی زوج- زوج مولفه ها) بکار می رود. هرچه مقدار این شاخص کمتر باشد، مشخص می شود که متغیرها برای تحلیل عاملی مناسب نیستند و چنانچه این شاخص کمتر از ۰/۵ باشد غیر قابل قبول می باشد. بر طبق متون تخصصی آمار مقادیر ۰/۹ و بالاتر دلالت بر تجزیه عاملی بسیار مناسب، مقادیر حول ۰/۸ دلالت بر

¹ Bartlett's test

² Kaiser- Mayer- Olkin(KMO)

تجزیه عاملی مناسب، مقادیر حول ۰/۷ متعادل، مقادیر حول ۰/۶ متوسط و مقادیر کمتر از ۰/۵ نامناسب می‌باشد.

۴- نتایج حاصل از آزمون KMO

جدول ۴- آزمون کرویت بارلت و کمو (Kmo)

آزمون کرویت بارلت			آزمون کمو
p	درجه آزادی	خی ۲	کفایت نمونه
۰/۰۰۰	۱۰۵	۲۰۹.۶	۰/۷۵۷

۵- برآورد اولیه عامل‌ها و تعیین واریانس عامل مشترک و مقادیر ویژه

در ادامه به برآورد اولیه عامل‌ها می‌پردازیم. در جدول ذیل برآورد اولیه عامل‌ها ارائه شده است. در این جدول نسبت واریانس عامل مشترک برای هر یک از مولفه‌ها ارائه گردیده است. واریانس عامل مشترک مقداری از واریانس هر مولفه است که مجموعه عوامل مورد نظر توانسته اند آن را تبیین کنند.

جدول ۵- نتایج تحلیل عاملی در انتخاب و تأیید مولفه‌های کفایت اجتماعی

مولفه	ردیف	مولفه‌های (گویه‌های) کفایت اجتماعی	ضریب عاملی
مهارت‌های شناختی	۱	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۰/۸۵۸
	۲	مهارت پردازش اطلاعات	۰/۸۴۹
	۳	مهارت تصمیم‌گیری	۰/۸۵۹
	۴	نگرش‌ها، طرحواره‌ها و باورها	۰/۸۵۰
مهارت‌های رفتاری	۵	جرأت مندی	۰/۸۸۶
	۶	توانایی گفتگو با دیگران	۰/۸۰۰
	۷	کمک گرفتن و کمک کردن به دیگران	۰/۶۹۴
مهارت‌های هیجانی	۸	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	۰/۸۹۱
	۹	کنترل هیجانها	۰/۸۲۱
	۱۰	توانایی همدلی با دیگران	۰/۸۰۹
مهارت‌های انگیزشی	۱۱	عفو و گذشت نسبت به دیگران	۰/۷۵۴
	۱۲	پای بندی به ارزشها	۰/۸۳۸
	۱۳	احساس کارآمدی	۰/۷۹۸

داده‌های پرسشنامه از طریق آزمون تحلیل عاملی ارزیابی گردید. از میان پانزده عامل پرسشنامه یک مورد حذف گردید (پذیرش شکست یا موفقیت) دو مورد در یکدیگر ادغام شدند (کمک از دیگران و کمک به دیگران) زیرا بار عاملی آنها تقریباً مساوی بودن و مابقی در فهرست ابقا گردیدند. در نهایت

عوامل مؤثر در کفایت اجتماعی در قالب مهارت‌های شناختی، رفتاری، هیجانی، انگیزشی به سیزده مورد تقلیل پیدا کرد. این سیزده مورد در طراحی سیاهه ثبت داده‌ها که برای تحلیل محتوای برنامه درسی مورد استفاده قرار گرفت. جدول مذکور حاصل تحلیل عاملی مورد اشاره می‌باشد.

۱- در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی ایران به چه میزانی بر مهارت‌های کفایت اجتماعی فلنر توجه شده است ؟

جدول ۶: فراوانی و درصد میزان توجه کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم بر اساس الگوی کفایت اجتماعی فلنر

مهارت ها	مؤلفه ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۲۱	۱۶/۵	۲۷	۲۱/۳
	مهارت پردازش اطلاعات	-	-		
	مهارت تصمیم گیری	۲	۱/۶		
	نگرشها و باورها	۴	۳/۲		
مهارت‌های رفتاری	جرأت مندی	-	-	۱۴	۱۱
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	۱۴	۱۱		
	توانایی گفتگو با دیگران	-	-		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت های هیجانی	کنترل هیجانها	۶	۴/۸	۹	۷/۲
	توانایی همدلی با دیگران	۳	۲/۴		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۶	۴/۸	۹	۷/۲
	پایبندی به ارزشها	۳	۲/۴		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۵۹	۴۶/۷

با توجه به داده‌های درج شده در جدول شماره سه در پاسخ به این سوال پژوهشی می‌توان گفت که از کل پاراگراف‌ها، تصاویر و تمرین‌های کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی سوم مرتبط با مولفه‌های کفایت اجتماعی بیشترین تاکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی (۲۷) و بعد از آن بیشترین تاکید بر مهارت‌های رفتاری با فراوانی (۱۴) و کمترین تاکید بر مهارت‌های هیجانی و انگیزشی با فراوانی (۹) بوده است.

۲- میزان تاکید بر مهارت‌های کفایت اجتماعی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه ی چهارم ابتدایی ایران تا چه حد است ؟

جدول ۷: فراوانی و درصد میزان توجه کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم بر اساس الگوی کفایت اجتماعی فلنر

مهارت ها	مؤلفه ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۸۲	۳۴/۲	۹۰	۳۷/۵
	مهارت پردازش اطلاعات	۳	۱/۲		
	مهارت تصمیم گیری	۳	۱/۲		
	نگرشها و باورها	۲	۰/۸		
مهارت‌های رفتاری	جرأت مندی	-	-	۱۳	۵/۲
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	۱۰	۴		
	توانایی گفتگو با دیگران	۳	۱/۲		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجانها	-	-	۱	۰/۴
	توانایی همدلی با دیگران	۱	۰/۴		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۱۲	۳/۸	۱۳	۵/۵
	پایبندی به ارزشها	۱	۰/۴		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۱۱۷	۴۸/۶

با توجه به داده‌های درج شده در جدول شماره چهار در پاسخ به این سوال پژوهشی می‌توان گفت که از کل پاراگراف‌ها، و تمرین‌های کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی چهارم مرتبط با مولفه‌های کفایت اجتماعی بیشترین تاکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی (۹۰) و بعد از آن بیشترین تاکید بر مهارت‌های رفتاری و انگیزشی با فراوانی (۱۳) مهارت‌های هیجانی با فراوانی (۱) بوده است.

۳- میزان تاکید بر مهارت‌های کفایت اجتماعی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه ی

پنجم ابتدایی ایران تا چه حد است ؟

جدول ۸: فراوانی و درصد میزان توجه کتاب درسی تعلیمات اجتماعی پایه پنجم بر اساس الگوی کفایت اجتماعی فلنر

مهارت ها	مؤلفه ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۵۶	۳۸/۳	۵۶	۳۸/۳
	مهارت پردازش اطلاعات	-	-		
	مهارت تصمیم گیری	-	-		
	نگرشها و باورها	-	-		
مهارت‌های رفتاری	جرأت مندی	۱	۰/۷	۱	۰/۷
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	-	-		
	توانایی گفتگو با دیگران	-	-		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت های هیجانی	کنترل هیجانها	-	-	-	-
	توانایی همدلی با دیگران	-	-		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۲۲	۱۵/۱	۲۸	۱۹/۳
	پایبندی به ارزشها	۶	۴/۲		
	احساس کارآمدی	-	-		
کفایت	کفایت	-	-	۸۴	۵۸/۳

با توجه به داده‌های درج شده در جدول شماره پنج: در پاسخ به این سوال پژوهشی می‌توان گفت که از کل پاراگراف‌ها، تصاویر و تمرین‌های کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی پنجم مرتبط با مولفه‌های کفایت اجتماعی بیشترین تاکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی (۵۶) و بعد از آن مهارت‌های انگیزشی با فراوانی (۲۸) بیشترین تاکید و و مهارت‌های رفتاری با فراوانی (۱) بعد از مهارت‌های انگیزشی قرار دارند و به مهارت‌های هیجانی تاکید نشده است.

۴- میزان تاکید بر مهارت‌های کفایت اجتماعی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه ی ششم ابتدایی ایران تا چه حد است ؟

جدول ۹. فراوانی و درصد میزان توجه کتاب درسی تعلیمات اجتماعی پایه ششم براساس الگوی کفایت اجتماعی فلنر

مهارت ها	مؤلفه ها	فراوانی	درصد	جمع فراوانی	جمع درصد
مهارت‌های شناختی	دانش و یادگیری مهارت‌های اجتماعی	۱۲۹	۲۷/۹	۱۵۹	۳۷/۵
	مهارت پردازش اطلاعات	۳۰	۹/۶		
	مهارت تصمیم‌گیری	-	-		
	نگرشها و باورها	-	-		
مهارت‌های رفتاری	جرأت مندی	-	-	۱۳	۳/۹
	کمک به دیگران، کمک از دیگران	-	-		
	توانایی گفتگو با دیگران	۱۳	۳/۹		
	توانایی برقراری رابطه صحیح با دیگران	-	-		
مهارت‌های هیجانی	کنترل هیجانها	-	-	-	-
	توانایی همدلی با دیگران	-	-		
مهارت‌های انگیزشی	عفو و گذشت	۷	۲/۱	۸	۲/۴
	پایبندی به ارزشها	۶	۴/۲		
	احساس کارآمدی	۱	۰/۳		
کفایت	کفایت	-	-	۸۴	۵۸/۳

با توجه به داده‌های درج شده در جدول شماره ۶: در پاسخ به این سوال پژوهشی می‌توان گفت که از کل پاراگراف‌ها، تصاویر و تمرین‌های کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی ششم مرتبط با مولفه‌های کفایت اجتماعی بیشترین تاکید بر مهارت‌های شناختی با فراوانی (۱۵۹) و بعد از آن مهارت‌های رفتاری با فراوانی (۱۳) بیشترین تاکید و مهارت‌های انگیزشی با فراوانی (۸) بعد از مهارت‌های رفتاری قرار دارند. و به مهارت‌های هیجانی تاکید نشده است.

پرسش کلی پژوهش:

میزان تاکید بر مولفه‌های کفایت اجتماعی در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران تا چه حد است؟

جدول ۱۰. میزان فراوانی و درصد محتوای مرتبط و غیرمرتبط با کفایت اجتماعی در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی

کل		پایه ی ششم		پایه ی پنجم		پایه ی چهارم		پایه ی سوم		محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۵۳/۵۲	۴۴۱	۵۷/۶	۱۸۰	۵۷/۴۳	۸۵	۴۹/۱۵	۱۱۷	۴۶	۵۹	تاکید بر کفایت اجتماعی

جدول ۱۱. میزان درصد تأکید محتوای درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در مؤلفه های کفایت اجتماعی

مجموع	مهارت انگیزشی		مهارت هیجانی		مهارت رفتاری		مهارت شناختی		پایه‌های تحصیلی	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۱۰۰	۵۹	۱۵/۲۴	۹	۱۵/۲۴	۹	۲۳/۷	۱۴	۴۵/۸	۲۷	سوم
۱۰۰	۱۱۷	۱۱/۱۱	۱۳	۸۵	۱	۱۱/۱۱	۱۳	۷۷	۹۰	چهارم
۱۰۰	۸۵	۲۳/۹	۲۸	۰	-	۱/۱۷	۱	۶۵/۹	۵۶	پنجم
۱۰۰	۱۸۰	۴/۴۴	۸	۰	-	۷/۲۲	۱۳	۸۸/۳۳	۱۵۹	ششم
۱۰۰	۴۴۱	۱۳/۱۵	۵۸	۲/۲۷	۱۰	۹/۲۱	۴۱	۷۳/۰۱	۳۲۲	کل

همانطور که داده‌های درج شده در جدول شماره‌ی ۷ و ۸ نشان می‌دهد در پاسخ به پرسش کلی پژوهش می‌توان عنوان داشت که از کل پارگراف‌ها، تصاویر و تمرین‌های تشکیل دهنده محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی ایران (۸۲۴ واحد)، ۵۲/۵۳٪ مؤلفه‌های کفایت اجتماعی را مورد تأکید قرار داده و ۳۶/۷۸٪ بی‌ارتباط هستند. روند میزان تأکید بر مؤلفه‌های کفایت اجتماعی از پایه‌ی سوم به سمت ششم صعودی است به گونه‌ای که از کل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌ی سوم ۴۶ درصد، پایه‌ی چهارم (۴۹/۱۵٪) درصد، پایه‌ی پنجم (۵۷/۴۳٪) درصد، پایه‌ی ششم (۵۷/۶٪) درصد به مؤلفه‌های کفایت اجتماعی پرداخته‌اند.

در پایه‌ی سوم بیشترین تأکید بر مؤلفه‌ی مهارت شناختی (۴۵/۸٪) و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی و انگیزشی (۱۵/۲۴٪) و در پایه‌ی چهارم بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی (۷۷٪) و کمترین تأکید بر مهارت‌های هیجانی (۸۵٪) و در پایه‌ی پنجم بیشترین تأکید بر مهارت‌های شناختی (۶۵/۹٪) بوده است بعد از آن بر مهارت انگیزشی (۲۳/۹٪) و مهارت رفتاری (۱/۱۷٪) و به مهارت هیجانی اصلاً پرداخته نشده است. در ارتباط با پایه‌ی ششم بیشترین تأکید بر مهارت شناختی بوده است (۸۸/۳۳٪) و بعد از آن به مهارت رفتاری (۷/۲۲٪) و سپس بیشترین میزان تأکید بر مهارت انگیزش بوده است (۴/۴۴٪) این درحالی است که به مهارت هیجانی اصلاً تأکید نشده است. در کل در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران بیشترین تأکید به ترتیب بر مهارت شناختی (۷۳/۰۱٪)، مهارت انگیزشی (۱۳/۱۵٪)، مهارت رفتاری (۹/۲۱٪) و مهارت هیجانی (۲/۲۷٪) است.

بحث و نتیجه گیری

از آنجا که هر مرحله از رشد انسان با نیازهای خاص و توانایی‌های خاصی همراه است در طراحی برنامه‌های درسی ضمن در نظر گرفتن توان فراگیران در هر مرحله از رشد می‌بایست نیازهای آنها را مبنای کار برنامه ریزی قرار داد. لذا در این پژوهش جهت ارزیابی محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ی ابتدایی بر اساس مولفه‌های کفایت اجتماعی الگوی فلنر ابتدا از متخصصان این سوال پرسیده شد که با توجه به شناختی که از کودکان در این مرحله از رشد دارند آموزش کدامیک از این مولفه‌ها در حد توان و نیاز فراگیران است . نظر سنجی به عمل آمده از داده‌های حاصل از پاسخگویی متخصصان به این پرسش پژوهشی تعداد مولفه‌های فلنر را به ۱۳ مولفه کاهش داد. بنا براین محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی براساس چهار مهارت شناختی، رفتاری، انگیزشی و هیجانی و ۱۳ مولفه مورد تحلیل قرار گرفت.

در این پژوهش مشاهده گردید میزان تأکید بر هر یک از مؤلفه‌های کفایت اجتماعی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی در مهارت شناختی $33/78$ درصد بوده است که این میزان در سطح کم ارزیابی می‌شود. در مورد مهارت رفتاری بیشترین میزان تأکید محتوای مطالعات اجتماعی بر مؤلفه مهارت رفتاری $6/38$ درصد بوده است. این میزان تأکید در سطح خیلی کم ارزیابی می‌شود. در مورد مهارت هیجانی میزان کل تأکید بر مؤلفه هیجانی $2/2$ درصد بوده که در سطح خیلی کم ارزیابی می‌شود. در مورد مهارت انگیزشی میانگین کل تأکید بر مؤلفه مهارت انگیزشی $9/6$ درصد بوده که در سطح خیلی کم ارزیابی می‌شود. که این نتایج با نتایج پژوهش‌های انجام شده هم خوانی دارد. نتایج پژوهش با یافته‌های لووچان (۲۰۰۴) که محتوای درسی مطالعات اجتماعی را بررسی نموده و گزارش داده اند همخوانی دارد. یافته‌های پژوهش با یافته‌های روگ (۲۰۰۰) که محتوای درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را بررسی نموده است هماهنگ است. نتایج پژوهش با نتایج پژوهش‌های فلنر (۱۹۹۰) نیز هم سو است، فلنر می‌نویسد در دوره ابتدایی محتوای درسی در هر یک از مؤلفه‌های کفایت اجتماعی چهارگانه تأکید داشته است. ضمناً تعاملات اجتماعی دست اندرکاران مدارس یا دانش آموزان توانسته اند به صورت عملی در تقویت مهارت‌های کفایت اجتماعی تأثیر داشته باشند. نتایج پژوهش با یافته‌های قلتاش (۱۳۹۱) که محتوای درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را بررسی نموده هماهنگ است.

یافته‌های پژوهش قاسمی و قدسیه (۱۳۹۰) که در آن برنامه درسی تعلیمات اجتماعی بررسی شده است، نتایج برنامه ریزان در تدوین محتوای درسی مطالعات اجتماعی به مولفه‌های کفایت اجتماعی کم و بیش توجه نموده اند با یافته‌های پژوهش حاضر هم سو است.

به شکل کلی و بر اساس نتایج پژوهش می‌توان گفت: کودک دبستانی ازاینکه مبدا موردتوجه و محبت والدین و معلمان و همبازیها قرار نگیرد مضطرب و نگران است. ترس، حسادت، رقابت و پرخاشگری بین کودکان دبستان شایع است در برابر انتقاد و خرده گیری حساس است کودک نه ساله گرچه میل به استقلال شدید دارد بسیار شکایت کرده و دلهره دارد این ویژگی ها نشان از این دارد که در این دوره می‌بایست نسبت به رشد هر چهارمهارت پوشش دهنده‌ی کفایت اجتماعی اهتمام ورزید. با نگاهی به سیر تغییرات میزان تاکید بر این چهار مهارت، در طول پایه‌ها نظم منطقی به چشم نمی‌خورد. این نشانگر آن است که در این زمینه برنامه ریزی از قبل مد نظر نبوده است با وجود اینکه متخصصان معتقدند که در اواخر دوره دبستان آموزش مهارتهای انگیزشی به کودکان برای بالا بردن حس کارآمدی و اثر بخشی در اجتماع ضروری است که البته این ضرورت با اضافه شدن پایه ی ششم به دوره ی ابتدایی دو چندان شده است. نتایج حاصل از مطالعه ی حاضر درج شده در جدول شماره ی هشت نشانگر آن است که میزان توجه به این مهارت در پایه ی ششم نه تنها نسبت به سایر پایه‌ها بیشتر نشده بلکه از همه ی پایه‌ها کمتر به آن توجه شده است. کودکان هر چه قدر بزرگتر می‌شوند و بر اثر تجربه افزایش آگاهی هیجانی، مانند آگاهی از خویشتن، به وسیله‌ی رشد شناختی و تجربیات اجتماعی، مخصوصا حساسیت بزرگسالان نسبت به احساس ای کودکان و تمایل به بحث کردن درباره هیجان ها، تقویت می‌شود این عوامل با هم همدمی را افزایش می‌یابند که در اواسط کودکی به رفتار نودوستانه کمک می‌کند (برگ، ۱۳۸۶: ۴۵۰). بنابراین آموزش مهارتهای کنترل هیجانها و برخورد صحیح با مسایل هیجانی در این دوره از اهمیت خاصی برخوردار است این درحالی است که نتایج پژوهش حاضر نشان داد که در کتابهای درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم ابتدایی اصلا به رشد این مهارت توجهی نشده است. در ارتباط با مهارت رفتاری کمترین بی توجهی در محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌ی پنجم قابل مشاهده است یعنی سنی که بچه‌ها میل زیادی به تعلق گروهی دارند و برای راهیابی به گروه آموزش مهارتهای رفتاری به ایشان می‌تواند بسیار ثمر بخش باشد. با توجه به آنچه بیان شد پیشنهاد این مطالعه به برنامه ریزان این است؛

-در یک اقدام حساب شده، تدریجی و به دور از شتابزدگی، با بازاندیشی در فرایند طراحی برنامه‌های درسی و اهداف دوره‌ی ابتدایی تحصیلی، بر اساس توجه به تحقق اهداف در هر سه حیطه یادگیری (شناختی، عاطفی و روانی حرکتی) فرصت‌هایی برای حضور و آموزش مولفه‌های شایستگی اجتماعی در کلاس درس فراهم گردد و آن چنان که نتیجه پژوهش حاضر و پژوهش‌های قبلی نشان داده اند با استفاده از روش‌های کمی و کیفی مولفه (گویه)‌هایی که کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند، مورد تاکید قرار گیرد:

-با توجه به امکانات بالقوه در کتاب‌های درسی بخصوص مطالعات اجتماعی در توجه به موضوع شایستگی اجتماعی، نتیجه پژوهش حاضر حاکی از توجه اندک کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف در انعکاس شایستگی اجتماعی بخصوص مولفه‌های عاطفی است. برنامه ریزان باید از محتوای این کتابها برای غنی کردن مهارت‌های برقراری رابطه صمیمانه، کنترل هیجانها، پایبندی به ارزش‌ها، جرات مندی و ... استفاده کنند.

-برگزاری دوره‌های آموزش ضمن خدمت ویژه کارشناسان و معلمان این دوره به صورتی منظم و مداوم، در جهت ارایه دانش و نگرش مطلوب نسبت به مهارت‌های اجتماعی و ایجاد انگیزه به منظور کاربرد این مهارت‌ها در کلاس درس.

-طراحی بسته‌ها و نرم افزارهای آموزشی، ویژه مهارت‌های اجتماعی معلمان، کارشناسان و دانش آموزان، و ارائه آن به معلمین و دانش آموزان به عنوان مکمل محتوای کتب درسی.

-با توجه به این که الگوی رفتاری و شخصیتی دانش آموزان دوره ابتدایی در حال شکل گیری و تثبیت شدن است، این عدم توجه متعادل و جامع به مولفه‌های آموزش شایستگی اجتماعی بیانگر آن است که نظام آموزشی دوره ابتدایی در ارتباط با موضوع جامع و همه جانبه دانش آموزان در تعاملات اجتماعی عملکرد مناسبی نداشته است، بنابراین ضروری ست برنامه ریزان و طراحان کتاب‌های درسی توجه شایسته ای به موضوع شایستگی اجتماعی فراخور نیازهای فعلی و آتی جامعه داشته باشند تا زمینه‌های پرورش ارزش‌هایی چون برقراری روابط صمیمانه، احترام به ارزشها، مدیریت استرسها، و احترام به ارزشها و قوانین در بین کودکان نهادینه شود.

کتابنامه

- اسدی گندمانی، رقیه؛ نسائیان، عباس؛ پزشک، شهلا؛ هاشمی آذر، ژانت؛ سرامی، غلامرضا؛ سینا، مرضیه (۱۳۹۴). تأثیر آموزش ایفای نقش بر مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان کم توان ذهنی خفیف. فصلنامه افراد استثنایی، سال پنجم، شماره ۱۸، ۱۳۷-۱۵۵.
- اسماعیلی، مریم؛ توکلی، ماه گل؛ اسماعیلی، لیلا؛ مهدوی، سعیده (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش گروهی مهارت‌های اجتماعی بر میزان توانایی و مشکلات رفتاری دختران نوجوان شاهد و ایثارگر. دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، سال پانزدهم، شماره ۲، ۸۶-۹۵.
- برک، لورا. (۱۳۸۶). روانشناسی رشد از لقاح تا کودکی. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: نشر ارسباران.
- بیرامی، منصور؛ مرادی، علیرضا. (۱۳۸۵). تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر کفایت اجتماعی دانش آموزان (مدل فلنر) فصلنامه علمی - پژوهشی روانشناسی دانشگاه تبریز. (۴). ۶۷-۴۷.
- پارسا، محمد. (۱۳۸۶). روانشناسی رشد کودک و نوجوان. تهران: انتشارات بعث پرندین، شیما. (۱۳۸۵). ساخت پرسشنامه کفایت اجتماعی و هنجاریابی آن در نوجوانان شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته روانشناسی تربیتی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی؛ تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- جلیلی آبکنار، سمیه. (۱۳۸۹). آموزش و مهارت‌های اجتماعی. تعلیم و تربیت استثنایی. (۱۰۴). ۷۲-۶۶.
- دیبری، سولماز؛ بیرامی، منصور؛ هاشمی نصرت آباد، تورج؛ بدری گرگری، رحیم (۱۳۹۵). اثربخشی آموزش کفایت اجتماعی مبتنی بر مدل فلنر بر تاب آوری و میزان قربانی شدن دانش آموزان قربانی قلدری. پژوهش‌های مشاوره، جلد 15، شماره 5، ۱۱۹-۱۴۱.
- رکنی، پریسا؛ ارجمند نیا، علی اکبر و فتح آبادی، جلیل. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر آموزش کفایت اجتماعی بر بهبود عملکرد رفتاری کودکان دارای ناتوانی یادگیری، فصلنامه کودکان استثنایی. (۵۷). ۴۳-۵۴.
- سپاه منصور، مژگان؛ مدرسی، مرضیه (۱۳۹۵). مقایسه ی تاب آوری، کفایت اجتماعی و سبک‌های دفاعی در زنان مبتلا و غیر مبتلا به کیست تخمدان. اندیشه و رفتار، دوره ۱۰، شماره ۳۹، ۷۷-۸۶.
- سیف، علی اکبر. (۱۳۷۹). روانشناسی پرورشی، روانشناسی یادگیری و آموزش. تهران: انتشارات آگاه.
- عیسی زادگان، علی؛ سلیمانی، اسماعیل؛ خسرویان، بهروز؛ شیخی، سیامک (۱۳۹۵). مقایسه شایستگی اجتماعی و تنظیم شناختی هیجان در افراد متقاضی و غیر متقاضی جراحی زیبایی بینی. مجله پزشکی ارومیه دوره ۲۷، شماره ۹، ۷۳۵-۷۴۴.
- فلاحیان، ناهدی؛ آرام، محمدباقر؛ احمدی، آمنه، نادری، مریم. (۱۳۹۳). روش آموزش مطالعات اجتماعی، ویژه تربیت معلم. تهران: دفتربرنامه ریزی و تألیف کتابهای درسی

- قاسمی، وحید؛ قدسیه، نازیلا. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتابهای درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی. فصل نامه تعلیم و تربیت. (۱۸). ۱۳۲-۱۰۹.
- قلتاش، عباس. (۱۳۹۱). تحلیل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران از منظر توجه به ویژگی‌های شهروندی، فصل نامه پژوهش در برنامه دیزی درسی. (۳۵). ۱۳۱-۱۱۷.
- کاظمی، رضا؛ مؤمنی، سویل؛ کیامرثی، آذر. (۱۳۹۰). بررسی اثربخشی آموزش مهارتهای زندگی بر رفتار سازشی دانش آموزان کم توان ذهنی. ویژه نامه توانبخشی. (۵). ۳۶-۲۴.
- منصور، محمود. (۱۳۹۰). روانشناسی ژنتیک. تهران: انتشارات سمت.
- نادری، فرح؛ برومند نسب، مسعود؛ ورزنده، مهتاب. (۱۳۸۷). تأثیر آموزش مهارتهای زندگی بر اضطراب و ابراز وجود دانش آموزان دبیرستانی شهرستانی بهبهان. نشریه روانشناسی اجتماعی. (۶). ۴۳-۵۳.
- نقوی هرنزد، ملیحه. (۱۳۸۹). بررسی اثربخشی آموزش مهارتهای اجتماعی فلنر بر بهبود رشد و عزت نفس دانش آموزان دختر کم توان ذهنی ۱۰-۱۵ ساله شهر ارومیه، پایان نامه ارشد، رشته علوم تربیتی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه ارومیه
- نوریان، محمد. (۱۳۹۲). برنامه ریزی درسی. تهران: دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب.
- واحدی، شهرام؛ فتحی آذر، اسکندر. (۱۳۸۵). تأثیر آموزش و کفایت اجتماعی در کاهش پرخاشگری پسران پیش دبستان. فصل نامه اصول بهداشت روانی. (۳۲ و ۳۱). ۱۴۰-۱۳۱.
- وزارت آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- یاراحمدیان، نسرين. (۱۳۹۱). ارتقای توانمندی فردی - اجتماعی و سلامت عمومی نوجوانان از طریق افزایش کفایت اجتماعی. مجله علوم رفتاری. (۶). ۲۷۹-۲۸۸.
- Botvin GJ, Griffin KW. (2002) Life skills training as a primary prevention approach for adolescent drug abuse and other problem behaviors. *International Journal of Emergency Mental Health*;4(1):41-48
- Cheungck,leety. (2012)Improving social competence throung character education. *Evaluation and program planning*;33(3):255-63.
- Coyne, Phyllis. (1980)Social Skills Training:A three- pronged Approach for DevelopmentallyDisabled Adolescents and Young Adults.
- Felner,R. D. (1999). Social Com petence and the Language of Adequacy as a subject ,atter for psychology :A Quadripartite Travel Framwork. In T. P. The decelopment od social Competence. PP. 254-264.
- Goldstein. A. J (1973) Psychological Skill Trianing, Elmsford, Ny: Pergamon Press.

Kendall, p. c. and Braswel. L. (1993). cognitive-Behavioral oral therapy for impulsive children(2 ed). Newyourk:Guilford press.

Kim,J. Cicchetti,D. (20۰۰). Social self-efficacy and Behavior Problems in Molteved and normal treated children. Journal of clinical child and adolesent Psychology . (32). 109-120.

Low,K. W. L. and Chan,A. H. N. (2004). Gender Role stereotype in Hong kong's primary school chines language subject Text books. Ajws. 10(1):49-69.

Ram, A. , Ross, H. S. (2001). Problem – Solving, Contention, and Struggle. Child Development. 72, 1710-1722.

Rantanen K,E riksson K,Niemine P. (2012). Social competence in children with epilepsy-areview. Epilepsy&Behavior:E&B;24(3):295-303.

rezaeyT saeid(2013). Social Competence in Children with Learning and Autism Spectrum Disorders. Practice in clinical psychology. Volume 1, Number 4. 233-237.

Ruegg,E. (2000). Social Competence transition plans and children with learning disabilities. Oakland university,24(3). 367-380.

Sterenson, O. M. , & Flaten, M. A. (2014). Resilience as a moderator of pain and stress. Journal of psychosomatic research, 61, 213-219.

Uwe Peter Kanning, Wolfgang Böttcher & Christoph Herrmann(2012). Measuring social competencies in the teaching profession – development of a self-assessment procedure. Journal for Educational Research Online, Volume 4, No. 1, 140–154.

Westing,E,Andrews,YA,Peterson,M. (2012). Genderdifference in pubertal timing,social competence,and cigarette use:atrest of early maturation hypothesis. the journal of adolescence health;official publication of the society for Adolescence Medicine;51(2):150-5.

Witt,J. C. ,Martens,B. K. ,& Elliot,S. N. (1984). factors affecting teachers judgment of the acceptability of behavioral interventions:Time involvement,behavior problem severity,and type of intervention. Behavior therapy,15,204-209.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی